

לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית

מרגלית שילה

א. האזרחית בבניין האומה

פועלות העלייה השנייה זכו לתיאורים, למחקרים ולעיונים רבים,¹ למרות מספרן המועט (כמאתיים נפש).² דמותן הציורית של הצעירות האידאליסטיות – עטויות מטפחות ראש (כאפיות?), לבושות לבן, ניצבות בשדה שיבולים – נעשתה לסמל 'העבריייה החדשה'.³ אולם, כידוע, ההערכה האופטימית כי השוויון הנשי הושג בתקופה זו במגזר הפועלים התנפצה זה כבר, ועיון בכתביהן מגלה את התלבטותן בכל הנוגע למימוש החזון הציוני ואת כמיהתן לשיפור מעמד האישה בחברה החדשה.⁴ עד לאחרונה היו החלוצים-הפועלים במוקד המחקר ההיסטורי, למרות שבעת העלייה השנייה הם היו קבוצה קטנה שהשפעתה על החברה בכללותה הייתה רק בראשיתה. בעשור רב חשיבות זה בתולדות היישוב, 1904-1914, נרקם החזון הציוני ונבנה במידה רבה בידי העירונים, אנשי היישוב החדש – ה'אזרחים', שמרכזם היה

-
- 1 למשל, דבורה ברנשטיין, 'פועלות וחלוצות בעלייה השנייה – תקוות ואכזבות', בתוך: מרדכי נאור (עורך), העלייה השנייה, 1914-1903, ירושלים תשמ"ח, עמ' 145-165; דפנה יורעאלי ודבורה ברנשטיין, 'הפועלות בעלייה השנייה', בתוך: ישראל ברטל (עורך), העלייה השנייה: מחקרים, ירושלים 1997, עמ' 294-306; גילת גופר, האישה הציונית: אידאלים מגדריים בתנועה הלאומית הציונית על סף העלייה השנייה ובראשיתה, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת תל-אביב תש"ס.
  - 2 ק', 'מועידת הפועלות בגליל', הפועל הצעיר, 9.7.1914. פורסם גם בפרקי הפועל הצעיר, כרך ג, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 214-222.
  - 3 ראו, למשל, תמונת השער בספר Deborah S. Bernstein (ed.), *Pioneers and Homemakers*, Albany 1992.
  - 4 ראו, למשל, רחל כצנלסון-רובשוב (עורכת), דברי פועלות: מאסף, תל-אביב תר"ץ, בייחוד עמ' 3-54.

ביפו. הם החלו בכנייה אינטנסיבית של מוסדות יישוביים, חינוכיים ותרבותיים ציוניים.⁵ לצדם או בתוכם היה פסיפס של 'אמיגרנטים' (מהגרים), אשר מחקרו העדכני של גור אלרואי מציינם בבהירות – אלה שהגיעו לארץ בעשור זה 'באופן מקרי כברירת מחדל'. חלקם השתלב בהוויה הישראלית המתפתחת וחלקם נטשוה.⁶ בעשור זה אפשר לראות את ראשית כינונה של ההוויה היישובית הישראלית על מרב מרכיביה: הנהגה אקטיבית בתחומי ההתיישבות, החינוך, המדיניות, ההגנה, המשפט, מוסדות החינוך התיכוניים והגבוהים, מוסדות וארגונים תרבותיים כגון בצלאל, חוג חובבי הבמה העברית, המכון לשירת ישראל, אגודה מוסיקלית עברית, אגודת הספורט מכבי ועוד.

המושג 'אזרחים' הוא מושג עמום הדורש הבהרה. במלון החדש של שלמה אבן שושן נאמר: '[...] אזרחי: של המעמד הבינוני והבורגני, שלא ממעמד העובדים'.⁷ יגאל דרורי, חוקר 'החוגים האזרחיים' ביישוב הארצישראלי בשנות העשרים של המאה העשרים, מגדיר אף הוא את החוגים האזרחיים תוך השוואה ליתר הסקטורים: "'שמאל" (אגף העבודה), "מרכז" ("החוגים האזרחיים") ו"ימין" (חוגים ומפלגות דתיים ואחר כך גם התנועה הרוויזיוניסטית).⁸ אניטה שפירא משתמשת בלשון דומה: 'המושג "אזרחי" נועד להבדילו מהשמאל של הפועלים, מזה, ומהימין האורתודוקסי, מזה [...] תפיסתם הציונית היתה מתונה, ותוכנה – עלייה לארץ ישראל והחיים בה'.⁹ החוגים האזרחיים מנו ברובם עירוניים בעלי תפיסה ציונית קפיטליסטית. מחקרים חדשים חושפים לאחרונה את דרכי עיצובה של החברה היישובית העירונית החדשה, אך הווייתן של האזרחיות, נשות העיר, נעדרה עד כה מהמחקר כמעט לגמרי.¹⁰ להלן ברצוני להציג את התפיסה המגדרית של נשים מקרב החוגים האזרחיים שהתרכזו בארץ בעשור הפורמטיבי הזה. במאמר מפלס דרך על מגדר וארצישראליות

-
- 5 מרגלית שילה, 'מבט חדש על העלייה השנייה (תרס"ד-תרע"ד 1904-1914)', כיונים, חוב' 11-12 (1997), עמ' 117-140 וההפניות שם.
- 6 גור אלרואי, 'ההרכב הדמוגרפי של "העלייה השנייה"', ישראל, חוב' 2 (2002), עמ' 53; הנ"ל, אמיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים תשס"ד (להלן: אלרואי, אמיגרנטים).
- 7 שלמה אבן שושן, המלון החדש, כרך א, ירושלים 1976, עמ' 54. על ההיסטוריה של המושג ראו, ענת הלמן, התגבשותן של חברה אזרחית ותרבות עירונית בתל אביב בשנות העשרים והשלושים, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים 2000, עמ' 8-13.
- 8 יגאל דרורי, בין ימין לשמאל: "החוגים האזרחיים" בשנות העשרים, תל-אביב 1990, עמ' 9.
- 9 אניטה שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', בתוך: משה ליסק (עורך ראשי), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 17. יונתן שפירא כתב: 'העלייה הבורגנית שהיתה מורכבת בעיקרה מעצמאיים או בעלי מקצועות חופשיים, כונתה "סקטור אזרחי"'. יונתן שפירא, עילית ללא ממשכים: דורות מנהיגים בחברה הישראלית, תל-אביב 1984, עמ' 16.
- 10 על פועלות עירוניות נכתב לא מעט. ראו, למשל, דבורה ברנשטיין, אשה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, תל-אביב תשמ"ז.

טענה בילי מלמן כי 'נשיות וגבריות כאחד היו מרכיבים מרכזיים במודל התרבותי של האדם החדש בארץ ישראל'.¹¹ במחקריה של יפה ברלוביץ על ספרות העלייה הראשונה,¹² ובמחקרי האחרונים על נשים כותבות בעלייה הראשונה,¹³ ביקשנו להוכיח כי כבר בשנות העלייה הראשונה, לפני עלייתם של הפועלים והפועלות הסוציאליסטיים לארץ ישראל, הייתה המהפכה המגדרית חלק אימננטי מהמהפכה הציונית. מבט לעבר האזרחיות של העלייה השנייה מעלה כי הכמיהה ליצירת 'אישה חדשה' פעמה גם בקרבן.

בדומה לפועלות,¹⁴ גם נשים אזרחיות חשו צורך לתעד את קורותיהן, אם בזמן התרחשותם ואם מקץ שנים רבות, במבט לאחור. בידינו תיעוד רב ערך: מספר קטן של אוטוביוגרפיות של נשים עירוניות בנות העלייה השנייה, וכן מכתבים, רשימות ותעודות שונות שהשתמרו בספריות ובארכיונים שונים. הסוגה האוטוביוגרפית העברית זכתה לפריחה בקרב גברים באירופה, בתקופת ההשכלה,¹⁵ אך ספרות אוטוביוגרפית נשית בעברית נוצרה בעיקר בארץ ישראל. אמנם רק מעטות מקרב בנות היישוב פרסמו את קורות חייהן, אך אוטוביוגרפיות אלה הן אוצר בלום המתעד את המגזר הנשי המשכיל,¹⁶ ובלשונה של אחת הכותבות: 'פרקי חיים טבעיים, וידויי לב שנכתבו [לעתים] שלא על מנת לראות אור'.¹⁷ הכותבות שפרסמו את כתביהן בעודן בחיים סברו, ככל הנראה, כי חייהן מהווים דגם חיקוי וכתביהן פותחים אשנב לחשיפתה של הזהות הנשית המתחדשת של כותבותיהן. האם ציור המציאות כפי שהיא עולה מכתבים אלה, שחלקם נכתב שנים רבות לאחר התרחשות הדברים, משקף אותה במהימנות? ניסיון לתת מענה לשאלה זו יבוא בהמשך הדברים.

מאמר זה מבקש לשרטט שרטוט ראשוני את דמותה של האזרחית בעלת ההשכלה והמקצוע בשנות העלייה השנייה, ולהשיב על שלוש שאלות מרכזיות: מה היה מקומה בפעילות החוץ ביתית? באיזו מידה העריכה כי פעילות זו היא בבחינת נדבך רב

-
- 11 בילי מלמן, 'מן השוליים אל ההיסטוריה של היישוב: מיגדר וארץ ישראליות (1890-1920)', ציון, כרך סב (תשנ"ז) (להלן: מלמן, מן השוליים), עמ' 246.
- 12 יפה ברלוביץ, 'האישה בספרות הנשים של העלייה הראשונה', קתדרה, חוב' 54 (תש"ן) (להלן: ברלוביץ, האישה בספרות), עמ' 107-124. וראו גם להלן.
- 13 מאמרי בהכנה: 'מבט מיגדרי על העלייה הראשונה – על פי סיפורי חנה טרגר', וכן להלן, הערה 16.
- 14 תמר הס, כתבים אוטוביוגרפיים מאת נשים בנות העלייה השנייה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים תשס"ג (להלן: הס, כתבים). הס מעריכה כי עשרה אחוזים מהפועלות השאירו עדויות בכתב. שם, עמ' 6.
- 15 שמואל ורסס, 'רכי האוטוביוגרפיה בתקופת ההשכלה', מגמות וצורות בספרות ההשכלה, ירושלים תש"ן, עמ' 249-260.
- 16 מאמרי: 'פרטי כציבורי: איטה ילין ויהודית הררי כותבות אוטוביוגרפיה', עתיד להתפרסם בקתדרה.
- 17 יהודית הררי, אשה ואם בישראל מתקופת התנ"ך עד שנת העשור למדינת ישראל, תל-אביב תשי"ט, עמ' 7.

חשיבות בכניין הישות העברית החדשה בארץ ישראל? מה הייתה תפיסתה המגדרית של האישה ה'אזרחית' החדשה?

ב. הנשים בעבודה החוץ ביתית

המידע על עבודת נשים בארץ ישראל בעלייה השנייה הוא מקוטע וספורדי. שתי תעודות נדירות מציגות מבט כללי על התופעה. הראשונה נכתבה בידי מנחם שיינקין, ראש לשכת המודיעין ביפו בשנת 1907.¹⁸ לשכת המודיעין, שמומנה על ידי חובבי ציון, הייתה כתובת לעולים פוטנציאליים שביקשו אינפורמציה על אפשרויות הפרנסה בארץ. במענה לשאלתה של אישה בשם רבקה שטיין הסביר שיינקין כי המקצועות הנשיים המבוקשים בארץ הם: גננות, תופרות, חובשות, מיילדות, מסז'יסטיות, רופאות שיניים ומבשלות.¹⁹ לדבריו, 'לא רק בארץ ישראל אלא בכל מקום קשה יותר לאשה להסתדר מאשר לגבר; הנשים מקבלות הכנה פחות טובה למלחמת החיים'. אין מידע אם רבקה שטיין מימשה את כוונתה לעלות, אך ברור כי לכל משלחי היד המוזכרים במכתב ששוגר לה נדרשת הכשרה מוקדמת ברמות שונות, אם במוסדות לימוד ואם אצל בני ובנות סמכא מקצועיים. מהערתו של נציג חובבי ציון בארץ על כך שנשים בדרך כלל אינן זוכות לקבל הכשרה מקצועית, מתברר כי אפשרויות התעסוקה הפתוחות בפניהן היו מצומצמות. עיון נוסף ברשימה זו מבהיר כי מדובר בפרנסות נשיות מובהקות: טיפול בילדים (גננות), טיפול רפואי (חובשות, מיילדות ומסז'יסטיות) ועבודות ביתיות (תפירה ובישול).

תעודה מפורטת יותר בנושא זה הינה רשימה שהתפרסמה בעיתון הציוני די ולט משנת 1910.²⁰ הכותבת, שרה טהון (1881-1920),²¹ עלתה לארץ בדצמבר 1907 עם בעלה, יעקב טהון, סגנו של ארתור רופין במשרד הארצישראלי ביפו, שבו ישבה נציגות התנועה הציונית.²² שרה טהון עצמה ייצגה בארץ את אגודת הנשים לעבודה תרבותית בפלשתינה, שנוסדה בקונגרס הציוני השמיני שהתקיים בהאג בשנת 1907.²³ מטרת האגודה הייתה כפולה: הכשרה למשלח יד וחינוך עברי לנערות. על פי תפיסתן של חברות האגודה, קידום נשים בארץ ישראל משמעו חינוך לעמל כפיים ולידיעת עברית.

18 מרגלית שילה, 'לשכת המודיעין של שיינקין ביפו בשנות העלייה השנייה', הציונות, כרך יז (1993), עמ' 39-69.

19 מכתב מנחם שיינקין לרבקה שטיין, 26.3.1907, ארכיון העבודה, חטיבה 104, תיק 2.

20 Sarah Thon, 'Frauenarbeit in Palestina', *De Welt*, 17.10.1910, No. 41/42, pp. 1063-1066

21 דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, תל-אביב 1947 (להלן: תדהר, אנציקלופדיה), כרך א, עמ' 243.

22 מרגלית שילה, ניסיונות בהתיישבות: המשרד הארצישראלי 1908-1914, ירושלים תשמ"ח.

23 מרגלית שילה, 'חוות הפועלות בכנרת 1911-1917 כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה', קתדרה, חוב' 14 (תש"ם), עמ' 89-90.

שיעור תפירה ב'גימנסיה הרצליה'
[באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון, צלם: אברהם סוסקין]

במאמר שפרסמה, 'עבודת נשים בפלשתינה',²⁴ הצהירה טהון כי לעבודת הנשים בארץ ישראל יש 'חשיבות יוצאת מגדר הרגיל', וכי יעדי הבניין בארץ אינם מכוונים רק להפרחת השממה אלא גם לתיקון חברתי, תיקון שלא יוכל להתרחש ללא מעורבותן של נשים. המידע במאמר זה על עבודתן של נשים יהודיות ביפו, בירושלים, בטבריה ובחיפה מפורט למדי. ריכזתי אותו בטבלה המצורפת:

---

24 מאמר זה פורסם גם בתרגום לאנגלית: Sarah Thon, 'Women's Work in Palestine', in: Israel Cohen (ed.), *Zionist Work in Palestine*, New York 1912, pp. 99-105

עבודת נשים יהודיות בארץ ישראל בשנת 1910

חיפה	טבריה	ירושלים	יפו			
מעטות	1	1 + רבות	180	תופרות		
			20	עושות גרביים		
		3-2	1	כובענית		
		1	2	עובדות בבתי מסחר		
		מעטות	2	עושות סיגרות		
		4	3	סיעוד		
		1	2	רפואה		
		2			1	רפואת שיניים
				3	3	מסג'
				מעטות	10	מיילדות
	3			מורות בתיכון		
מעטות	1	2	2	מורות לתפירה		
		6	10	גננות		
		1	1	מורה למוסיקה		
			1	מורה לזמרה		
		150	40-30	עובדות תחרה		
		10		מורות רגילות		
1	1	2		מנהלות		
			1	ציירת		
			1	עיתונאית		

אינפורמציה זו מגבה את מכתבו הקצר של שיינקין. סיכום המספרים שלפנינו מעלה כי כ-400 נשים עסקו במקצועות תפירה וטקסטיל, שהיו אז ענפים 'יהודיים' ברחבי העולם,²⁵ עבדו בענפים שונים של מקצועות הסיעוד והרפואה ולמעלה מארבעים בתחומי ההוראה. רק נשים ספורות עסקו במסחר, בתיעוש (תעשיית הטבק) וביצירה. תמונה זו דומה במידה רבה לעיסוקי הנשים ב'שטעטל' שבמזרח אירופה, אך שונה מתמונת המצב בארצות הברית.²⁶ אמנם, גם בעולם החדש רוב המועסקות היהודיות עסקו באותן שנים בתחום הטקסטיל, אך הן הועסקו כעובדות ייצור בבתי חרושת.

Arkadius Kahan, *Essays in Jewish Social and Economic History*, Chicago and London 1986, pp. 103-107 25

Susan A. Glenn, *Daughters of the Shtetl: Life and Labor in the Immigrant Generation*, Ithaca and London 1990 26

הטבלה מאפשרת להסיק מסקנות חלקיות בלבד, וככל הנראה חסר בה המקצוע הנשי הרווח ביותר – עוזרת הבית.²⁷ היא מאשרת כי רק אחוז קטן מבין הנשים היהודיות העירוניות עבדו לפרנסתן וכי רוב המועסקות התרכזו בעיסוקים נשיים מובהקים: תפירה ומלאכה, סיעוד והוראה. שרה טהון מציינת כי 'כיום [1910] אין ולו אשה אחת שמועסקת בעבודה חקלאית ביהודה. בשומרון יש שתים [...] ובגליל יש מספר פועלות שמספרן הכולל אינו עולה על שמונה'.²⁸ כגודל הערכתה של שרה טהון את חשיבותה של עבודת הנשים בארץ, כן גדולה הייתה אכזבתה מהמציאות הקיימת. עם זאת, מכתביה ומכתביהן של אזרחיות משכילות אחרות מעולות העלייה השנייה, נראה כי ביפו ובירושלים החלה מתפתחת מודעות נשית לחשיבות עבודתן של נשים לא רק למען עצמן ולפרנסת בני ביתן אלא לטובת בניין הארץ. זאת ועוד, כמה מנשים אלה סללו דרכים חדשות בתחומי עיסוקיהן והגיעו בהם לעמדות מפתח. כמעט כולן מחכות עדיין למחקר ביוגרפי מעמיק. בדברי הבאים אשלב תיאורים ביוגרפיים קצרצרים, אמצעי ראוי 'להכניסם [את דמויות הנשים] להיסטוריה'.²⁹

הוראה וניהול חינוכי: כבר בעלייה הראשונה נכנסו נשים לתחום ההוראה, המוגדר כיום לא אחת כתחום נשי,³⁰ ואפילו לתחום המינהל של מערכת החינוך העברית החדשה, והכירו בהן כחברות שוות זכויות בהסתדרות המורים מייסודה.³¹ אולם, עיון בקורות חייהן של כמה מורות שהחלו ללמד בעשור של שנות העלייה השנייה מבליט כמה היבטים חדשים והישגים: רמתן המקצועית של המורות השתפרה, והיו ביניהן בוגרות בתי ספר על תיכוניים ואוניברסיטאות שונות באירופה. פניה מטמן כהן, (1874-1977) שהגיעה לארץ בסתיו 1904 עם בעלה ובנה,³² קיבלה בצעירותה חינוך עברי וכללי ולמדה באוניברסיטאות באודסה ובברן שבשווייץ. עוד

27 Deborah S. Bernstein, 'Daughters of the Nation Between the Public and the Private Spheres in Pre-State Israel', in: Judith R. Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, Second Edition, Detroit 1998, p. 296; אלרואי, אמיגרנטים, עמ' 135.

28 ראו קטע זה בתרגום עברי אצל רפי טהון, המאבק לשוויון זכויות האשה: סיפור חייה של שרה טהון, [חמ"ד] 1996 (להלן: טהון, המאבק), עמ' 33-34.

29 Sharon O'Brien, 'Feminist Theory and Literary Biography', in: William H. Epstein (ed.), *Contesting The Subject: Essays in the Postmodern Theory and Practice of Biography and Biographical Critics*, West Lafayette, Indiana 1991, pp. 123-134

30 James C. Albisetti, 'The Feminization of Teaching in the Nineteenth Century: a Comparative Perspective', in: Roy Lowe (ed.), *History of Education*, 22/1-4 1993, pp. 263-253

31 מרגלית שילה, 'האשה "עובדת" או "חברה" במפעל התחייה? על מקומה של האשה בעלייה הראשונה (1882-1903)', יהדות זמננו, כרך 9 (תשנ"ה) (להלן: שילה, האישה), עמ' 121-147.

32 תדהר, אנציקלופדיה, כרך א, עמ' 468, כרך ב, עמ' 689.

טרם עלייתה היא עבדה כגננת, כמורה וכמנהלת.³³ שרה עזריהו (1873-1962),³⁴ ילידת דווינסק שבלאטביה, עלתה בשנת 1906 והצטרפה אל אישה, המחנך יוסף עזריהו, שעלה שנה לפניו. שניהם רכשו בצוותא את לימודיהם האקדמיים באוניברסיטה בשוויץ. כמותן נהגו גם אחרות.

לצד מורות בעלות הכשרה אקדמית, שעלו בשנות העלייה השנייה על מנת לעסוק בהוראה, היו צעירות שהגיעו לארץ בילדותן עם משפחותיהן, בשנות העלייה הראשונה, התבגרו בארץ בזמן העלייה השנייה, ונסעו לאירופה על מנת להכשיר עצמן להוראה בארץ. הבולטת מביניהן היא, ככל הנראה, יהודית אייזנברג הררי (1873-1979),³⁵ בת רחובות, אשר בנערותה עברה לבדה לירושלים על מנת ללמוד וללמד בבית הספר אוולניה דה רוטשילד, ולאחר נישואיה שימשה מורה בגימנסיה הרצליה שביפו. אך תשוקתה ללמוד בערה בה והיא נסעה לאירופה עם בעלה ובנה, על מנת לרכוש לימודים אקדמיים ולעלות במעלות המקצוע. הכשרה אקדמית אפשרה למורות גיוון וקידום בתחומן. מטמן ועזריהו עסקו בהוראת מקצוע שנחשב גברי מובהק – מתמטיקה.

נשים לא רק ניהלו מוסדות חינוך אלא אף היו שותפות בייזוםם. פניה מטמן כהן עלתה לארץ עם בעלה, יהודה לייב מטמן, על מנת להגשים את יעדם – ייסוד הגימנסיה העברית הראשונה בארץ, 'גימנסיה הרצליה', שהייתה גם הגימנסיה העברית הראשונה בעולם. הגימנסיה נשאה כתר חדשנות נוסף, שכן היא הייתה המוסד החינוכי העל יסודי הראשון אשר דגל בחינוך מעורב לבנים ולבנות.³⁶ יש לשער שלעובדת שותפותה של פניה מטמן כהן בייסוד בית הספר הייתה השפעה על התפיסה המגדרית של המוסד. אמנם דגל השוויונות לא מומש בו תמיד (פניה הייתה זו ששטפה את רצפות הגימנסיה;³⁷ ואילו צילה פיינברג, תלמידה, נאלצה להיאבק על זכותה ללבוש מכנסיים בשיעורי ספורט).³⁸ עם זאת, הצליחה גימנסיה הרצליה בהחדרת דגל החינוך האחד לבנים ולבנות במערכת החינוך העברית הארצישראלית.

כאמור, השכלה גבוהה היוותה שער בדוק לכניסתן של מספר הולך וגדל של נשים לתחום הניהול החינוכי. עזריהו, אשר עם בואה לימדה בבית הספר לבנות ביפו, הייתה

33 גרשון גרא, כל ההתחלות, תל-אביב 1984, עמ' 172-173; יעל רוזמן ואחרים (עורכים), נשים בישראל: לקסיקון, תל-אביב 1991 (להלן: רוזמן ואחרים, נשים בישראל), עמ' 98.

34 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ג, עמ' 1191, כרך יג, עמ' 4359.

35 שם, כרך ב, עמ' 831-832, כרך יג, עמ' 4803.

36 רחל אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו (להלן: אלבוים-דרור, החינוך העברי), עמ' 242-257.

37 כמותה נהגה גם רחל ינאית בן-צבי, ששימשה מורה בגימנסיה הירושלמית ורחצה את רצפות המוסד. רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים, תל-אביב 1959, עמ' 170-171.

38 מלמן, מן השוליים, עמ' 260.

קורס לגננות בגן של חיה ברוידא ברח' החבשים בירושלים, 1913
 [באדיבות הארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילין, אוניברסיטת תל-אביב]

לימים מנהלת בבתי ספר לבנות בירושלים.³⁹ אף יהודית הררי שימשה אחרי מלחמת העולם הראשונה מנהלת בית ספר בתל-אביב. אמיתה פינצ'ובר, שומרת מצוות ילידת גרמניה, רכשה טרם עלייתה השכלה פדגוגית בברסלאו, בפריס ובניו יורק.⁴⁰ פינצ'ובר, אשר עלתה בשנת 1909, מונתה עם בואה למנהלת בית הספר לבנות של חברת 'עזרה' בירושלים (עשור לפני הגיעה לארץ אני לנדאו, אשר עמדה בראש בית הספר הגדול ביותר לבנות בארץ – 'אוולינה דה רוטשילד').⁴¹ בעקבות מלחמת השפות (1913) ייסדה פינצ'ובר את בית הספר העברי לבנות בירושלים ועמדה בראשו.⁴²

גננות: הוראת הגיל הרך, תחום חדש (הגן העברי הראשון נוסד בראשון לציון בשנת 1898) שנתפס כמקצוע המיועד כמעט אך ורק לנשים,⁴³ זכה לפריחה בעת העלייה השנייה. בעשור זה עלתה רמתן המקצועית של הגננות העבריות. לארץ עלו מספר צעירות אשר הכשירו עצמן למקצוען בסמינרים מיוחדים, בעיקר בגרמניה, ערש גני

39 סיון ביבה, ביוגרפיה מקוצרת של שרה עזריהו, ארכיון אופקים (תודתי לאסתר כרמל-חכים שהביאה לידיעתי את התייעוד).

40 משה רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק: פרק בתולדות החינוך העברי בארץ ישראל ובתולדות יהודי גרמניה, ירושלים תשל"ב (להלן: רינות, חברת העזרה), עמ' 90.

41 מרגלית שילה, נסיכה או שבוייה? החוויה הנשית של היישוב בירושלים 1840-1914, חיפה ולוד תשס"ב (להלן: שילה, נסיכה), עמ' 193-201.

42 מרגלית שילה, 'מלחמת השפות כ"מלחמה עממית"', קתדרה, חוב' 74 (תשנ"ה), עמ' 118.

43 שושנה סיטון, 'בין פמיניזם לציונות: מאבק הגננות העבריות להכרה מקצועית', זמנים, חוב' 61 (1997/8) (להלן: סיטון, בין פמיניזם לציונות), עמ' 26-37.

הילדים, כגון 'פסטלוצי פרבל האוז' בברלין.⁴⁴ השגת הכשרה מקצועית, אשר נתפסה כחיונית להצלחה, נעשתה לעתים בדרך חתחתים. חסיה פיינסוד סוקניק (1962-1889),⁴⁵ שהחלה בפעילות ציונית טרם עלייתה, נלחמה על מנת לרכוש השכלה פדגוגית. היא ביקשה להצטרף לקורסים הפדגוגיים שנפתחו בגרודנה, אך הללו נועדו רק לנערים. היא התקבלה כתלמידה שלא מן המניין, אולם בשל פעילותה הפוליטית נשללה ממנה האפשרות לגשת לבחינות הגמר. היא נדדה לגרמניה וסיימה את הכשרתה בברלין.⁴⁶ שלומית פלאום (1963-1893),⁴⁷ צעירה הרפתקנית אשר למדה בפרנקפורט שיטות חינוך חדשניות, עלתה ב-1911⁴⁸ ועבדה במקצועה. אחרי מלחמת העולם הראשונה ביקשה לשפר את ידיעותיה המקצועיות ונסעה לאיטליה, לארצות הברית ולהודו. היו גם צעירות שחיו בארץ ישראל ונסעו ללמוד בגרמניה. לאחר שחזרו שימשו כאן גננות וניהלו גנים בירושלים וביפו.⁴⁹ שתיים מהן נישאו לסופרים עבריים: חיה ברוידא ברנר (1977-1887),⁵⁰ שנודעה בשל נישואיה הלא מאושרים ליוסף חיים ברנר, ודינה פפירמייסטר מראשון לציון שנישאה לדוד שמעוני.⁵¹ הגננות החדשות, בעלות ההכשרה המקצועית העדכנית, היו שותפות בניהול כעשרים גני ילדים בערים ובמושבות, והעשירו באופן משמעותי את מספר גני הילדים.

הן ייסדו את המוסדות הראשונים בארץ להכשרת גננות. דינה מאייר-בלום, שלמדה גננות בפרנקפורט, עלתה בשנת 1914 וניהלה את בית הספר להכשרת גננות מטעמה של חברת 'העזרה' בירושלים.⁵² חסיה פיינסוד הדריכה פרחי גננות בגני חברת 'עזרה' בירושלים.⁵³ לאחר שלקחה חלק פעיל במלחמת השפות בשנת 1914,⁵⁴ עמדה בראש הסמינר העברי לגננות, שנפתח בעקבות המאבק.⁵⁵

-
- 44 רבקה בת לוי טאוב שעלתה ב-1908, למדה בברלין. שם, עמ' 30. יהודית קטינקא עלתה בשנת 1913, לאחר שסיימה את לימודי הסמינר בברלין. נחמן תמיר וצבי ליבנה (עורכים), אנשי העלייה השנייה, תל-אביב 1972 (להלן: תמיר וליבנה, אנשי העלייה השנייה), כרך ד, עמ' 136-137.
- 45 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ו, עמ' 2672-2673, כרך יג, עמ' 4359.
- 46 חסיה פיינסוד-סוקניק, פרקי גן: זכרונות ומעש, תל-אביב תשכ"ו (להלן: פיינסוד-סוקניק, פרקי גן), עמ' 9-10, 19-22.
- 47 רוזמן ואחרים, נשים בישראל, עמ' 122; נורית גוברין, 'מפנקסה של חוקרת: "שירלי טמפל קופצת ככה" – שלומית פלאום מראינת את שירלי טמפל ואמה', עיתון 77, גליון 275, 2003, עמ' 22.
- 48 שלומית פלאום, בת ישראל נודדת... זכרונות מסעות ופגישות, ירושלים תרצ"ה (להלן: פלאום, בת ישראל), עמ' 43.
- 49 צפורה שחורי-רובין, 'גננות עבריות בתקופת העלייה הראשונה והשנייה', דור לדור, כרך יט (תשס"ב) (להלן: שחורי-רובין, גננות עבריות), עמ' 178-182. מוזכרת שם גם הגננת תרצה קטינקא גורביץ (1890-1965).
- 50 רוזמן ואחרים, נשים בישראל, עמ' 28.
- 51 שמואל שמעוני, עשר שנים אהבת דוד ודינה, ירושלים תשס"ב.
- 52 שחורי-רובין, גננות עבריות, עמ' 184-187.
- 53 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ו, עמ' 2672-2673. רינות, חברת העזרה, עמ' 86.

סעד ורוח ה: נשים יהודיות היו מעורבות בענייני צדקה וחסד עוד לפני ימי העלייה הראשונה.⁵⁶ ואולם, בזמן העלייה השנייה היו להתארגנות הנשית מאפיינים חדשניים. פעילות נשית זו לא הסתפקה בתמיכה ובמעשי צדקה, אלא שמה לה למטרה לסייע לנזקקות לרכוש הכשרה מקצועית. הכשרה זו כוונה לכלל הנזקקים והנזקקות, ולא נשאה אופי סקטוריאלי, כפי שהיה מקובל בעבר. יתר על כן, בניגוד לאופי הדתי של הפעילות הפילנתרופית המסורתית, נשאה הפעילות החדשה אופי לאומי ודגלה גם בהפצת התרבות העברית החדשה.⁵⁷ למרות שגם בארגונים החדשים עבדו רוב הנושאות בעול בהתנדבות, הן עיצבו מסגרת מפקחת אשר השכילה לדאוג כי הארגון ינוהל כדת וכדין. נושאת הדגל של המגמות הפילנתרופיות החדשות הייתה שרה טהון, אשר למדה טיפוח מלאכת מחשבת הן בגרמניה והן במגזרים בארץ.⁵⁸ היא השכילה לפתוח סדנאות למלאכה ברחבי הארץ, ביפו, ירושלים, טבריה, עקרון וצפת.⁵⁹ טהון נתפסה כמי ש'המציאה את הענף הזה בארצנו לבתולות העניות',⁶⁰ וניהלה אותו בעזרת תרומות מאגודת הנשים הציוניות שקמה בגרמניה. טהון הייתה מודעת למסר החשוב שהיא מפיצה – עצמאות כלכלית ותרבות עברית כמאפייני האישה העבריה החדשה. לפעילותה הענפה הצטרפו עולות שהקדישו את מעייניהן לעבודה סוציאלית, אם באורח התנדבותי ואם כפרנסה: מרים הופיין, שעלתה מהולנד עם בעלה, ממנהלי הבנק הציוני בארץ,⁶¹ והלנה חנה כהן, לימים טהון (1886-1954), שעלתה בגפה⁶² לדאשונה בשנת 1914 ועבדה כמזכירה, כעיתונאית וכמתרגמת, ולימים גם כעובדת סוציאלית. עדה גלר (1888-1949), אשר עלתה בשנת 1911, ניהלה במשך עשר שנים את הסדנה למלאכה בירושלים והייתה לימים רואת החשבון הראשונה בארץ.⁶³ עבודתן של נשים אלה היוותה את המסד שעליו נבנתה העבודה הסוציאלית המודרנית בארץ ישראל.

54 אלבוים-דרור, החינוך העברי, כרך א, עמ' 309-350.
 55 שני סמינרים לגננות קדמו לסמינר זה. הסמינר הירושלמי היה הסמינר הראשון שניזום על ידי מערכת החינוך העברי.
 56 שילה, נסיכה, עמ' 133-159.
 57 טובה גולן, עבודה סוציאלית בישוב (1931-1936): מוולונטריזם לפרופסיונאליזם ומהגשת תמיכה ל'בינוי אומה', עבודת גמר לתואר שני (להלן: גולן, וולונטריזם), אוניברסיטת בר-אילן תשס"ב, עמ' 6-28.
 58 עלים: לזכרה של שרה טהון ז"ל – קובץ דברי ספרות, תל-אביב תרפ"ב (להלן: עלים), עמ' 4.
 59 טהון, המאבק, עמ' 28-36.
 60 מרדכי בן הלל הכהן, 'מחייה בארץ', בתוך: עלים (להלן: הכהן, מחייה בארץ), עמ' 6.
 61 גולן, וולונטריזם, עמ' 9.
 62 חנה הלנה כהן, ביוגרפיה, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), A.148/41. יעקב טהון, שהתאלמן מרעייתו שרה בשנת 1920, נישא בשנית לחנה הלנה כהן.
 63 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ה, עמ' 2125; רוזמן ואחרים, נשים בישראל, עמ' 42. וכן דף ובו תיאור קורות חייה, אצ"מ, J75/36.

מוסיקה ואמנות: המהפכה התרבותית בארץ ישראל הניפה שני דגלים מנוגדים. מחד גיסא, היא דגלה בפיתוח מוסיקה ואמנות עבריים מקוריים, ומאידך גיסא ביקשה להשתלב בהלכי הרוח האוניברסליים, וראתה בתרבות הארצישראלית החדשה חלק אינטגרלי של התרבות המערבית. הן מוסיקה והן אמנות פלסטית, שנתפסו כרכיבים של התרבות הגבוהה, היו עד למאה התשע-עשרה בעיקר נחלת המגזר הגברי. במפנה המאה העשרים, לאחר שנשים החלו לקבל הכשרה אקדמית גם בנושאים אלה, הן הטביעו את חותמן עליהם.

שולמית רופין (1878-1912),⁶⁴ זמרת ומורה למוסיקה אשר למדה נגינה בברלין, עלתה לארץ ב-1908 עם אישה, ארתור רופין, מנהל המשרד הארצישראלי ביפו. כמיהתה של רופין לעצמאות כלכלית מוזכרת ביומנים שכתב בן-זוגה, כיעד שהציבה לעצמה עוד טרם עלייתה לארץ. בשנת 1910 ייסדה את בתי הספר הראשונים למוסיקה ביפו ובירושלים,⁶⁵ מפני שסברה כי בניין החברה הארצישראלית המתחדשת לא יהיה שלם ללא טיפוח חינוך מוסיקלי. המציאות הארצישראלית המשתנה במהירות והתחושה הרווחת 'שבארץ זו מתחילים להתרחש דברים מופלאים',⁶⁶ היוו עבורה תמריץ ואתגר לעשייה חדשה. שולמית רופין, אשר מתה בחטף כארבע שנים אחרי עלייתה, הניעה ציונים אמידים מרוסיה לתרום לפרויקט היקר ללבה ואף השפיעה על מוסיקאים יהודים לעלות וללמד במוסדותיה.⁶⁷

אזרחיות תרמו לפיתוח יתר האמנויות. אירה יאן (אסתר סליפיאן, 1869-1919), לידת קישינוב, בוגרת האקדמיה לאמנות במוסקבה, שנודעה בשל יחסי האהבה שקיימה עם ביאליק, עלתה בשנת 1908 בגפה לירושלים. היא עסקה בציור, בהוראה ופרסמה את סיפוריה בכמה כתבי עת בארץ.⁶⁸ אנה טיכו (1894-1980)⁶⁹ עלתה לירושלים ב-1912 בעקבות אישה, רופא העיניים הנודע, והתפרסמה בזכות הישגיה

64 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ז, עמ' 2871. וכן, Davis Trietch, *Juedische Emigration und Kolonisation*, Berlin 1918, pp. 209-221

65 Jehoash Hirshberg, *Music in the Jewish Community of Palestine 1880-1948: A Social History*, Oxford 1995, pp. 38-41. נתפסה כתחום נשי.

66 רות בקי-קולודני, הכניסיני תחת כנפך: מסע בעקבות אירה יאן, תל-אביב 2003 (להלן: בקי-קולודני, הכניסיני), עמ' 195.

67 ארתור רופין, פרקי חיי, תל-אביב 1968, כרך ב, עמ' 214; יהואש הירשברג, 'התפתחות הגופים המבצעים במוסיקה', בתוך: זהר שביט, בנייתה של תרבות עברית בארץ ישראל, ירושלים תשנ"ט, עמ' 271-272.

68 נורית גוברין, דבש מסלע: מחקרים בספרות ארץ ישראל, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 354-392.

69 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ב, עמ' 973-974; דוד גלעד, מסילות באומנות: 82 ציירים ישראלים, תל-אביב 1989 (להלן: גלעד, מסילות), עמ' xiv.

בציור ירושלים וסביבותיה.⁷⁰ חלוצות מעטות אלה הטביעו את חותמן על הוראת המוסיקה והציור בארץ כבר בעשור של העלייה השנייה.

ר פ ו א ה: גם לתחום הרפואה, תחום יוקרתי שנשים הצטרפו אליו בשלהי המאה התשע-עשרה,⁷¹ היה מספר קטן של נציגות בארץ. הבולטת מביניהן הייתה ד"ר הלנה כגן, רופאת ילדים אשר רכשה את הכשרתה בשוויץ ועלתה בגפה בשנת 1914. היא זכתה במהרה באמונה של אוכלוסיית ירושלים.⁷² לאחר כיובל שנים של פעילות אינטנסיבית כרופאת ילדים אמרה כגן: 'אני עבדתי בשביל כל בן-אדם שרצה או שהיה דרוש לעזרתי [...] וקשה לתאר מה שאני לא עשיתי'.⁷³ לצדה פעלו ד"ר מרים נופך (1877-1933), רופאת העיניים הראשונה בארץ, אשר עלתה בשנת 1913 עם בתה, בהקדימה את בעלה, שהצטרף אליהן כמה שנים לאחר מכן. עם עלייתה עבדה נופך בירושלים במרפאת העיניים 'למען ציון', בראשות ד"ר אברהם טיכו, אישה של הציירת אנה.⁷⁴ בשנות העלייה השנייה חזרה לארץ הרפואה ד"ר אלכסנדרה (סוניה) בלקינד (1858-1943),⁷⁵ אחותו של ישראל בלקינד, מייסד ביל"ו, שעלתה לראשונה כילדה בשנות העלייה הראשונה. בהתבגרה נסעה לשוויץ ללמוד רפואה, ובחזרתה נמנתה עם המייסדים של אגודת 'רופאים מדברי עברית' ושימשה רופאה בגימנסיה הרצלית.

נראה כי בעשור זה עלו נשים במדרגות ההתמקצעות וחדרו לתפקידי ניהול גם במוסדות על תיכוניים ובתחומי עיסוק נוספים, שנחשבו עד אז גבריים. האזרחיות שהוצגו כאן העזו לפתח תחומי עשייה שלפני כן לא נודעו ביישוב ואף לייסד מוסדות חדשים, והעריכו את יכולתן להתפרנס באורח עצמאי ואת תרומתן לבניין הארץ. עמידתן בראש מספר משמעותי של מוסדות חינוך העניקה לפעילותן המקצועית משנה תוקף.

ג. מודעות נשית לחשיבות עבודת נשים לבניין הארץ

כבר בשנות העלייה הראשונה ציינו גברים רבים את חשיבות מודעותן הציונית של נשים והיכרותן את התרבות העברית, וראו בהן תנאים הכרחיים להבטחת מפעל התחייה.⁷⁶ דברים דומים נשמעו בשנות העלייה השנייה. בעת ביקור ממושך בארץ בשנת 1911,

70 נסים לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ ישראל, 1799-1948, תל-אביב 1998 (להלן: לוי, הרפואה), עמ' 142-144; עירית שלמון, בית טיכו: תמרור בנוף ירושלים, ירושלים 1994, עמ' 11-14.

71 על כניסת נשים לרפואה בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים בארצות הברית ראו, Carole Lopate, *Women in Medicine*, Baltimore, Maryland 1968, pp. 1-24.

72 הלנה כגן, ראשית דרכי בירושלים [חמ"ד, חש"ד]; לוי, הרפואה, עמ' 133-135.

73 ראיון שנערך על ידי בינואר 1972, המדור לתיעוד בעל פה, האוניברסיטה העברית.

74 לוי, הרפואה, עמ' 147.

75 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ב, עמ' 680-681; לוי, הרפואה, עמ' 151.

76 שילה, האישה, עמ' 121-147.

עמד יוסף קלוזנר על הקשר בין מטענן הרוחני של נשים, ובמיוחד הידע שלהן בשפה העברית, לבין ההצלחה בקליטת משפחותיהן בארץ: 'מפני שלא למדו עברית ברובן, והן הן שאינן יכולות לסבול שום "יסורי-ארץ-ישראל" מפני שלא נטעו בהן חבת הארץ, ועל כן הן שגורמות על פי רוב לעזיבת הארץ מצד משפחות הרבה [...]'.⁷⁷ קלוזנר, כמו גברים אחרים, הדגיש את חשיבות התשתית התרבותית העברית של הנשים. אולם, בצדה נחשבה גם העבודה החוץ ביתית תנאי להשתרשותן של נשים בארץ ולתחושת שותפותן במפעל התחייה – דברים אלה אמרו באופן מפורש ובוטה אזרחיות בשנות העלייה השנייה.

כאמור, כבר במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הייתה עבודת נשים יהודיות בתחום המושב עובדה רווחת,⁷⁸ ובשנות העלייה הראשונה היו נשים יהודיות שעבדו לפרנסתן במושבות ובערים בארץ ישראל.⁷⁹ בעלייה השנייה גדל באופן משמעותי מספר הנשים שפנו לעבודה חוץ ביתית⁸⁰ וביטאו במפורש את רצונן להקדיש את חייהן לעיסוק מקצועי. עיסוק זה נתפס לא רק כנתיב של מימוש עצמי ושל עצמאות כלכלית, אלא כתרומה של ממש לבניין הארץ.

דברים אלה מהדהדים במיוחד בכתיבה של מורות וגננות. אמנם חלק מכתביהן נרשם שנים רבות לאחר התרחשות האירועים המתוארים בהם, אך פעילותן לאורך חייהן מאמתת את הצהרותיהן. עזריהו, שכתבה את קורותיה בשנות השמונים לחייה, העידה כי 'משחר ימי נעורי התחלתי לתת את דעתי [...] לגורלו המר של עמי הנודד והנרדף'.⁸¹ מדברים אלה עולה כי רצונה היה לדאוג לא רק לתלמידיה, אלא לחברה היהודית כולה. דברים דומים עולים מן האוטוביוגרפיה בת ישראל נודדת, שפרסמה הגנת שלומית פלאום. היא הודתה כי עם גמר לימודיה בבית הספר, 'התחיל פרק חדש בחיי – דאגה לטרדת מחשבה בדבר בחירת המקצוע, על מנת לקיים בידי את עצמאותי שתמיד הייתי נכספת אליה'. ואולם, לדבריה, היא עלתה לארץ בגלל 'הכרת אחריותי לגבי ההיסטוריה של עמי ושאיפתי לקשור את גורלי בגורל העם היהודי'.⁸² פלאום ראתה בטיפול בילדים

77 יוסף קלוזנר, 'עולם מתהווה', השלח, כרך כז, תרע"ב-תרע"ג, עמ' 5.

78 פולה היימן, האשה היהודייה בסבך הקידמה: מקומה וייצוגה בעת החדשה, ירושלים 1997, עמ' 60-63.

79 רן אהרנסון, 'נשים בחיי היום-יום בראשית ההתיישבות היהודית בארץ ישראל', דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חטיבה ב, כרך ראשון (תש"ן), עמ' 305-310; יוסי בן ארצי, 'בין האכרים לפועלים: האישה בראשית ההתיישבות בארץ ישראל (1882-1914)', בתוך: יפה עצמון (עורכת), אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות: קובץ מחקרים בין-תחומי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 309-324.

80 אלרואי, אמיגרנטים, עמ' 134-137.

81 שרה עזריהו, פרקי חיים, תל-אביב תש"ז (להלן: עזריהו, פרקי חיים), עמ' 12.

82 פלאום, בת ישראל, עמ' 26, 30.

שרה עזריהו
[באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון]

שליחות⁸³, אך הודתה כי הנסיעה לארץ הלהיבה אותה הן בשל סקרנותה להכיר עולמות חדשים והן בשל רצונה 'להשתתף בבנייה של ארץ ישראל החדשה ובחינוכו של דור התחייה'. לימים הצהירה בזיכרונותיה: 'אכן עליתי לירושלים למען חיות ועזור לזולתי, לחיות חיים חדשים'.⁸⁴ דאגתה לגורל העם באה לידי ביטוי הן בבחירת המקצוע – חינוך, והן באקט העלייה לארץ.

גם מדברי אחרות עולה כי הן ראו בעבודתן החינוכית אמצעי לעיצוב החברה העברית החדשה. הגנת חסיה פיינסוד סוקניק הודתה בזיכרונותיה כי ראתה במקצועה אמצעי לאומי שבעזרתו 'אוכל לאחות את קרעי עמנו, למזג את הגלויות השונות ולהתחיל לבנות את העם מהמסד, להתחיל לחנך דור חדש'.⁸⁵ דברים דומים מצויים בספרה האוטוביוגרפי של יהודית הררי, בין הכרמים. הררי מספרת בגילוי לב כיצד חוותה משבר, לאחר שהנהלת הגימנסיה הרצליה מנעה ממנה להמשיך לעבוד בשל לידת בנה היחיד, המכונה בספרה דרוור.⁸⁶ הררי היטיבה להביע את תסכוליה: 'מדוע אין בנה ובעלה כובשים את כל עולמה? [...] היא חולמת על יצירה, על מעשים, על

83 פלאום כתבה: 'המטרה נשגבה; להוציא מאות ילדים מחדריהם החשוכים ולקרבם לאור, לחיים ולחופש שבטבע – נדבך ראשון בבניין הגאולה'. שם, עמ' 41.

84 שם, עמ' 34, 43.

85 פיינסוד-סוקניק, פרקי גן, עמ' 12.

86 בספרה האוטוביוגרפי בין הכרמים (תל-אביב תש"ז) בחרה הררי לכנות את עצמה, את בעלה ואת בנה בשמות בדויים. במכתבה למבקר כרמון, באדר תש"ח, היא כותבת בגלוי כי בחרה בטשטוש מסוים, על מנת 'לכתוב ספר חיים שגבולותיו מעורבבים ומטושטשים כחיים עצמים'. ארכיון יהודית הררי, ארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה, אוניברסיטת תל-אביב.

הגננות חסיה פיינסוד ושולמית מיוחס עם ילדי גן ילדים א' בשכונת 'מחנה יהודה' בירושלים, 1913
[באדיבות הארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילין, אוניברסיטת תל-אביב]

עצמאות, על השתתפות בבניין המולדת.⁸⁷ בראיון שנערך עמה מקץ שנים רבות לעבודתה בגן הילדים, מנתה את היעדים שביקשה להגשים בעבודתה: 'הכמיהה לאחדות העם, להתמזגות עדתית, ליצירת תא ראשוני באמצעות הילד להפצת הלשון העברית בבתי ההורים'.⁸⁸ עבור הררי היו שלושת הערכים יצירה חינוכית, עצמאות כלכלית ובניין המולדת בבחינת כלים שלובים בחייה, שלא היו קרויים חיים בלעדיהם. לתפיסה זו נתנה גננת אחרת, חיה ברוידא-ברנר, ביטוי בשיר שחיברה למעלה מיובל שנים לאחר עלייתה ארצה: 'בימים ההם / חבר גננות מגששות, / את זו השממה, את זה המדבר / אנו מבקשות לבנות'.⁸⁹

השימוש בביטוי 'בימים ההם' מעורר אסוציאציה לנס המכבים, ואילו הגננות, כמו פועלים, מדומות על ידי ברוידא לכובשי השממה, למדברי המדבר. עזריהו ראתה בעלייתה אקט מהפכני: 'הולכת אני להצטרף אל ציבור קטן בערך של מהפכנים נלהבים ואמיצים'.⁹⁰ פלאום, 'האזרחית', בדומה לצעירים סוציאליסטים, ראתה את חייה לא רק

87 הררי, בין הכרמים, כרך א, עמ' 221.

88 ראיון עם הח' יהודית הררי, נרשם על ידי א' גוזני, דור לדור: ידיעון הארכיון של הסתדרות המורים בישראל, חוב' ה, אייר תשל"ג, עמ' 11.

89 חיה ברוידא, 'בימים ההם', הד חגן, כרך כג, חוב' ב, אייר תשי"ט, עמ' 20, מובא אצל שחורי-רובין, גננות עבריות, עמ' 171.

90 עזריהו, פרקי חיים, עמ' 59.

כשליחות למען חזון לאומי, אלא כ'שליחות קודש באנושיות'.⁹¹ עצמאות כלכלית, מימוש עצמי, תיקון לאומי ותיקון חברתי היו למקשה אחת.

כאמור, כמיהת האזרחיות לעצמאות כלכלית והתעוררותן למודעות נשית הייתה קשורה בקשר ייחודי עם שאיפתן לקחת חלק משמעותי בבניין הארץ. הדברים חוזרים ונשנים בכתביהן. העלייה לארץ נתפסה לא אחת כטרנספורמציה, כלידה מחדש, כאפשרות האולטימטיבית למימוש עצמי ולהתמזגות עם העשייה הלאומית. הציירת אנה טיכו התפרסמה בעולם כולו בזכות הזדהותה עם עירה ירושלים, שניכרה בציוריה. מבקר האמנות דוד גלעדי הצביע על הסימביוזה שבין הציירת לנושאי ציוריה: 'ציירת זו היתה היא עצמה ירושלים וביחוד הריה העוטרים אותה [...] [שניהם יחד] חטיבה אחת [...] את נשמת הנוף ואת נשמת עצמה'.⁹² האמנית אירה יאן הביעה במכתבה לביאליק, ערב עלייתה, את תקוותה 'כי אני רוצה לחיות חיי אמן חופשי. שם, בארץ ישראל שהתחילה למשוך אותי מיום ליום יותר [...]'.⁹³ לאחר עלייתה הודתה: 'מתהווה כאן דבר חדש. זה כה מרומם כאשר אתה רואה דברים חדשים מלבליים כאן. ואמנם זמן קצר אחר כך, שוב באחד ממכתביה לביאליק, הודתה כי עבודתה בארץ מרוממת אותה לאין שיעור: 'אני באה על סיפוקי בעבודתי בתחום האומנות וכדומה [...] ייתכן מאד שאין בירושלים אשה יותר מאושרת ממני'.⁹⁴

במגזר האזרחי עוצבה אישה עבריייה חדשה; לא חווה גברית, כפי שזהותה התפתחה לעתים במגזר הפועלי, אלא חווה נשית חדשה. ואמנם, רוב האזרחיות שנזכרו לעיל כסוללות דרך היו בעלות משפחה ועלו לארץ עם בני זוגן, או נישאו כאן והקימו משפחה. אם כן, העבריייה האזרחית החדשה הייתה לרוב אם משפחה ששאבה סיפוק מרבי מעבודתה, שהתעצם לנוכח ידיעתה כי הוא שותפה שוות ערך במפעל בניין הארץ.

ד. מודעות לחשיבות העשייה הנשית והכמיהה לשוויון כמאפייני האישה העבריייה האזרחית החדשה

אין זה מקרה שנשים כתבו רשימות קצרות או ארוכות על קורות חייהן. יש בכך הצהרה חד משמעית כי הכותבות מחשיבות את עשייתן,⁹⁵ והתרסה נגד התפיסה שנשיות היא פרטיות. ארבע מקרב כשני מנייני הנשים שהזכרתי כאן כתבו אוטוביוגרפיות: יהודית

91 פלאום, בת ישראל, עמ' 30.

92 גלעדי, באומנות, עמ' 115.

93 בקי-קולודני, הכניסיני, עמ' 176.

94 שם, עמ' 201, 225.

95 על הקושי להבחין בין כתיבת זיכרונות לבין אוטוביוגרפיה ראו, הס, כתבים, עמ' 44.

הררי (בין הכרמים),⁹⁶ שרה עזריהו (פרקי חיים;⁹⁷ וספר זיכרונות נוסף, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בארץ ישראל: פרקים לתולדות תנועת האשה בארץ),⁹⁸ שלומית פלאום (בת ישראל נודדת),⁹⁹ וחסיה פיינסוד סוקניק (פרקי גן).¹⁰⁰ בכתיבת האוטוביוגרפיה והזיכרונות העמידו הכותבות את עצמן במרכז העניינים,¹⁰¹ שכן לפי טיבה האוטוביוגרפיה הופכת את הכותבות לגיבורות וחייהן מתפרשים כמימוש רעיון או עיקרון מארגן. יותר מכך, בפרישת הסיפור הפרטי יש האחדה של הסיפור האישי והציבורי, ובפרסום הדברים קיים פוטנציאל להשפיע על הקוראים והקוראות.¹⁰² כמה נשים (שרה גליקליך, יהודית קטינקא,¹⁰³ תרצה קטינקא,¹⁰⁴ חיה ברודא והלנה כגן) פרסמו פרקים קצרים מקורותיהן מעל במות שונות. אחרות שימרו את כתיבהן ואת ניירותיהן והם נמסרו לארכיונים שונים.¹⁰⁵ מכתביה של אירה יאן השתמרו בארכיון בבית ביאליק ובארכיון הציוני, ובצוואתה הורתה כיצד לשמר את ציוריה ולחלקם (קורותיה, שנשארו זמן רב עלומים במידה רבה, זכו זה עתה לתיאור חושפני מפרי עטה של רות בקי).¹⁰⁶ הררי,¹⁰⁶ שהייתה בעלת מודעות היסטורית עמוקה, נמנתה בערוב ימיה עם מייסדי הארכיון לתולדות החינוך היהודי ובו גם הפקידה חלק מרשימותיה.¹⁰⁷ כאמור, בשימור היכול הספרותי והאמנותי אפשר לראות מעין הצהרה עצמית על חשיבות פעולתן המקצועית-ציבורית. ברשימות של כל אחת מהן מצוי תיעוד גלוי לב על פעליהן והגיגיהן והתייחסות מרגשת להתפתחותן האישית כנשים.

-
- 96 הררי, בין הכרמים, כרכים א-ב, מכיל 600 עמודים. במכתבה של הררי אל משה כרמון מאדר תש"ח (ארכיון לתולדות החינוך) מסכימה הררי להגדרתו של כרמון כי 'הספר הוא ספק רומן, ספק היסטוריה, ספק זכרונות, ספק אוטוביוגרפיה'.
- 97 עזריהו, פרקי חיים, מכיל 300 עמודים.
- 98 שרה עזריהו, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בארץ ישראל: פרקים לתולדות תנועת האשה בארץ, ירושלים תש"ט (להלן: עזריהו, התאחדות), 100 עמודים.
- 99 פלאום, בת ישראל, מכיל 400 עמודים.
- 100 פיינסוד-סוקניק, פרקי גן, מכיל כ-100 עמודים.
- 101 הס, כתבים, עמ' 20.
- 102 Martha Watson, *Lives of Their Own: Rhetorical Dimensions in Autobiographies of Women Activists*, South Carolina 1999, p. 7 (להלן: ווטסון, חיים משלהן).
- 103 'קטינקא יהודית', בתוך: תמיר וליבנה (עורכים), אנשי העלייה השנייה, כרך ד, עמ' 136-137.
- 104 שחורי-רובין, גננות עבריות, עמ' 164-168 והערות שם.
- 105 בארכיון לתולדות החינוך היהודי מצויים ארכיונים פרטיים של שרה גליקליך, דינה מאיר-בלום, חיה ברודא-ברנר, תרצה קטינקא, חסיה פיינסוד-סוקניק, אמיתה פינצ'ובר, שלומית פלאום ויהודית הררי. ארכיונה של שרה עזריהו שמור ביד טבנקין וארכיוניהן של שרה טהון וחנה הלנה טהון שמורים בארכיון הציוני המרכזי.
- 106 בקי, הכניסיני. ראו גם, זיוה שמיר, לנתיבה הנעלם: עקבות פרשת אירה יאן ביצירת ביאליק, תל-אביב תש"ס.
- 107 רשימותיה של הררי מצויים גם בארכיון בעלה, חיים הררי, שבארכיון הציוני המרכזי ובגנוזי משפחתה (לפי עדות נכדתה טליה מילשטיין).

המודעות העצמית לנשיותן עולה חזור ושנה מכתביהן. באוטוביוגרפיה החושפנית שלה הודתה שלומית פלאום כי 'האמנתי גם בהתעוררות האני של האשה'.¹⁰⁸ כתוצאה מכך החלה להתעניין עוד בימי נעוריה בגרמניה בנשים מפורסמות בעבר הקרוב והרחוק, והרבתה לקרוא על יהודיות מפורסמות.¹⁰⁹ שם ספרה, בת ישראל נודדת, יכול להוביל לפירוש כי נשיותה היא המוטיב הראשון בזהותה. גם שרה עזריהו מספרת בספרה כי מצעירותה תהתה רבות על אודות 'מצבה המקופח של האשה במשפחה'.¹¹⁰ היא מעידה כי במשפחתה לא חשה כל קיפוח, אך שאלת מצבה של האישה בחברה העסיקה אותה רבות והביאה אותה 'אינטואיטיבית', כדבריה, למסקנה על חשיבות עצמאותה הכלכלית של האישה.

שאלת הזהות הנשית העסיקה באופן מעמיק במיוחד את יהודית הררי. התיאור החושפני של ייסוריה הפיסיים והנפשיים לאחר לידת בנה היחיד ושל תחושותיה כי חירותה אבדה לה הוא, למיטב ידיעתי, חד פעמי בכתבי נשים באותה עת. דרור (שמו הספרותי הסמלי של בנה, יזהר הררי) נולד סמוך למהפכה התורכית, ביולי 1908. יהודי ירושלים יצאו לרחובות להביע את שמחתם, אך הררי שכבה בודדה בבית החולים. מרוב התלהבות לרגל שמחת המהפכה שפרצה באימפריה העות'מאנית שכח גם בעלה לבוא לבקרה. הררי שחזרה בספרה את הדברים שהשמיעה באוזני בנה הפעוט, ובהם הביעה את אכזבתה על כי הודרה מהשמחה: 'כאן אין רוקדים, כאן אין חוריה [חירות] כאן רק נאנחים'. גם לאחר שחזרה לביתה חשה כבולה: 'היא מחכה שיגדל קצת בנה הקטן, ילך לגן-הילדים, אז תהיה שוב חופשיה'.¹¹¹ נשיותה נתפסה בעיניה לא אחת ככבלים שיש לנתק.

בארץ, כמו במקומות רבים בעולם, כמיהת הנשים לשוויון זכויות הייתה פועל יוצא של הרחבת ההשכלה הנשית ופריצתן לעיסוקים חוץ ביתיים.¹¹² מהלך זה תואר ברהיטות ברשימה שפרסמה חנה הלנה טהון בשנת 1926, 'הרהורים על תנועת הנשים'.¹¹³ ואמנם, הצורך להילחם למען זכויות שוות לגבר ולאשה עובר כחוט השני בכתביהן של רבות מהנשים שנזכרו. רבות מהן לקחו חלק במאבק על זכות הבחירה לנשים שהתחולל ביישוב היהודי מיד עם ראשית הכיבוש הבריטי (1917-1926).¹¹⁴

108 פלאום, בת ישראל, עמ' 48.

109 פלאום מזכירה את לילי בראון, רחל לוין, הנרייטה הרץ, לוי פירוטי ועוד. שם, עמ' 30-31.

110 עזריהו, פרקי חיים, עמ' 12.

111 הררי, בין הכרמים, כרך א, עמ' 220-221.

112 R. J. Evans, *Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australia 1840-1920*, Great Britain 1977

113 חנה הלנה טהון, 'הרהורים על תנועת הנשים', האשה, חוב' ד-ה, תמוז-אב תרפ"ו, עמ' 12-13.

114 רוב המחקרים שנערכו על מאבק נשות היישוב על זכות הבחירה נכתבו מזווית גברית. לזווית הנשית ראו, למשל, חנה ספרן, 'מאבק בין-לאומי, ניצחון מקומי: רוזה וולא שטראוס והשגת זכות הבחירה

שלומית פלאום
[באדיבות ארכיון העבודה, מכון לבון]

שותפותן במאבק זה מהווה אמירה נוספת חד משמעית על דמותה של 'האישה העבריייה החדשה'. המאבק על זכות הבחירה היה למאבק על דמותה של החברה העברית החדשה כולה. בעיית האישה ובעיית העם נכרכו יחד.

שלומית פלאום הקימה בזמן מלחמת העולם הראשונה אגודת נשים בירושלים.¹¹⁵ אגודות הנשים שנוצרו בשנות המלחמה היו הגרעינים שמהן צמחה התאחדות נשים עבריות למען שוויון זכויות, ששרה עזריהו נמנתה עם מובילותיה. שרה טהון, שנפטרה בשנת 1920, נעדרה מהמירוץ הנשי הפוליטי, אך עזריהו הובילה אותו ואף תיעדה אותו בספר היחיד עד כה שמוקדש לנושא זה. פיינסוד, עזריהו ומטמן היו חברות מרכז ההתאחדות.¹¹⁶ אמיתה פינצ'ובר נמנתה עם החברות הראשונות שהצטרפו לארגון.¹¹⁷ עדה גלר הייתה פעילה בסניף הירושלמי.¹¹⁸ שרה גליקליך (1888-1962),¹¹⁹ מורה למלאכה שעלתה ב-1908 על מנת להורות בבית הספר לבנות ביפו, פרסמה בשנת 1919

לנשים 1919-1926', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובצינונות בראי המגדר, ירושלים תשס"ב, עמ' 315-332.

115 סיטון, בין פמיניזם לצינונות, עמ' 30.

116 עזריהו, התאחדות, עמ' 25.

117 חוברת הספדים, ארכיון יד טבנקין, ארכיון שרה עזריהו.

118 תדהר, אנציקלופדיה, כרך ה, עמ' 2125. פעילה נוספת הייתה רבקה בת לוי טאוב. ראו הערה 44.

119 לכאורה, אין לסווג את שרה גליקליך עם האזרחיות, מפני שהייתה חברת אחדות העבודה ואף נבחרה כצירה מטעמה לאסיפת הנבחרים. היא הוכללה בדיון על האזרחיות בגלל אורח חייה ובעיקר לנוכח השקפותיה הפמיניסטיות, שחרגו במידה רבה מההשקפות המוצהרות של הפועלות. גליקליך עסקה כל חייה בהוראה וניהלה בתי ספר לבנות בירושלים ובתל-אביב. ראו קטעי ביוגרפיה של שרה גליקליך, הארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה, אוניברסיטת תל-אביב; 'שרה גליקליך', בתוך: שרת ותמיר (עורכים), אנשי העלייה השנייה, כרך א, עמ' 160-161.

(בהוצאה עצמית) חוברת שכותרה **אל האשה**, ובה הרצתה את דבריה הנחרצים על זכויות נשים וזהות נשית.¹²⁰ חנה הלנה טהון ערכה בשנות העשרים את כתב העת הראשון לנשים בארץ, **האשה**, כתב עת שיזמו ארגון הדסה ומפלגת הנשים.¹²¹ כמה מבין הנשים הנזכרות לעיל השתתפו במוסדות הפוליטיים הכלל יישוביים. שרה עזריהו, יהודית קטינקא, שרה גליקליך ועדה גלר שימשו צירות באסיפת הנבחרים.¹²² יהודית קטינקא, שהייתה פעילה בסניף אגודת הנשים לשוויון זכויות בחיפה, נבחרה לחברת ועד הקהילה ואילו פניה מטמן כהן נבחרה לוועד הקהילה בתל-אביב.¹²³

חשיבותן של נשים בעבודותיהן והצלחתן הנהירה גם לגברים 'כי אך הבל הוא להפריד ולפלג בין שני המינים ולתת את הגבר הראשון במעלה בעבודת הציבור',¹²⁴ כדברי מרדכי בן הלל הכהן, בהספידו את שרה טהון שנפטרה בגיל 39. הצלחתן של הנשים בעשייה החוץ ביתית תרמה למודעות השוויונית בין המינים ולהערכת תרומתן לבניין הארץ. הקשר בין הדברים עולה גם מדברי ההספד שכתבה חסיה פיינסוד-סוקניק לזכרה של שרה טהון: 'חסיה של המנוחה אל תנועת שחרור האשה והשתתפותה בחיים הציבוריים נבע לא רק מתוך השאיפה להשליט שוויון בין האיש והאשה בחברה החדשה ההולכת ונבנית לעינינו, – היא ניגשה אל עבודתנו, כולה חדורה רגש לאומי והכרה ציונית'.¹²⁵ השותפות הנשית בבניין הארץ ותחושות השוויון נתפסו כמאפיינים המובהקים של העבריה האזרחית החדשה, ושרה טהון הייתה מודל לחיקוי. הן שרה טהון והן יהודית הררי התעמתו עם פועלות העלייה השנייה שהכשירו עצמן לעבודה חקלאית בחוות כנרת, בנושא הדמות הנשית הנכספת. הררי הודתה כי: 'ראה אני מהשאיפה היתירה שישנה בין צעירותינו להשתוות לגברים'.¹²⁶ ואילו המורה שרה גליקליך, שהזדהתה עם מפלגות הפועלים, הבהירה בחוברת **אל האשה**, שפורסמה לאחר מלחמת העולם הראשונה, כי מן הראוי שנשים לא תתכחשנה לנשיותן: 'צריך שהאשה תבין סוף סוף כי אכן שונות הן התכונות שלה ושל הגבר. ובהתאם לתכונות אלה שונות גם הפעולות,

120 שרה גליקליך, **אל האשה**, ירושלים שבט תרע"ט (להלן: גליקליך, אל האשה).

121 חנה הלנה טהון, ביוגרפיה, שלושה עמודים בכתב יד, 1953, אצ"מ, A148/41.

122 עזריהו, התאחדות, עמ' 19. למרות שגלר וגליקליך היו חברות בהתאחדות הנשים ב-1920, הן היו צירות מטעם אחדות העבודה.

123 עזריהו, התאחדות, עמ' 9.

124 הכהן, מחייה בארץ, עמ' 6.

125 חסיה פיינסוד-סוקניק, 'לזכרה', בתוך: עלים (להלן: פיינסוד-סוקניק, לזכרה), עמ' 9.

126 הררי, בין הכרמים, כרך א, עמ' 276; שרה טהון, 'לשאלת הפועלות החקלאיות', הפועל הצעיר,

ואולם על פי ערכן שוות הן.¹²⁷ גליקליך הציגה דפוס נשי של נשיות.¹²⁸ מן העדויות שהבאתי אפשר להסיק כי המהות המגדרית נתפסה בשיח הפמיניסטי של האזרחיות כמהות פסיכולוגית, הרואה בהבדלים בין המינים תכונות נרכשות לנוכח מאבקי כוח.¹²⁹ שאלת הדרתן של האזרחיות מההיסטוריה היישובית מוכרת. ההסבר המקובל להדרה צמח על רקע התפיסה כי התחומים שבהן עסקו נתפסו כתחומים 'נשיים'. בדיון על גבולות הספירה הפרטית ומגבלותיה,¹³⁰ ראוי להבחין כי הנצחת הנחיתות הנשית נעשית באמצעות אימוץ הפרדיגמה הידועה בדבר ההבחנה בין ספירה פרטית לציבורית. בהתאם לכך, כל עבודה שנתפסת כ'נשית' (כגון, פיתוח מערכות רווחה וחינוך) נחשבת לעבודה פרטית וכך נפגם ערכה. לעומת זאת, כל עבודה שנתפסת כ'גברית' נחשבת לעבודה ציבורית נעלה. ואולם, חקר העשייה הנשית והתפיסה הנשית של האזרחיות בעשור שנות העלייה השנייה מצביע על אימוץ תפיסה מגדרית שונה. הנשים שנדונו כאן ראו בעשייתן החינוכית, הניהולית, האמנותית והרפואית פעילות ציבורית רבת חשיבות, אשר באה להתוות נתיבים חדשים במפעל בניין העם והארץ. התפיסה הנשית החדשה השכילה לראות בכל פן של החיים החדשים בארץ ישראל, כולל הפן המזוהה כנשי, עשייה ציבורית-לאומית שאינה מוגדרת כגברית. כלשונה של חסיה פיינסוד סוקניק: 'חיייה הפרטיים [של שרה טהון] התמזגו בעבודה זו ויהיו למזיגה אחת. ותשמש לנו המנוחה לסמל בעבודתנו'.¹³¹

ה. המהפכה המגדרית כמרכיב אימננטי של המהפכה הלאומית

יפה ברלוביץ מצביעה במאמריה על הסופרות בנות העלייה הראשונה¹³² (שרבים מכתביהן נתחברו בזמן העלייה השנייה ואף בשנות המנדט), על העובדה כי יש לראות בכתביהן את [...] שאיפתה של בת העלייה הראשונה לזהות חדשה, למודעות בעצמה, ולזכויות משלה.¹³³ כאמור, ברלוביץ ביקשה לתקן במאמרה את הדעה הרווחת כי ראשית שאיפתן של נשים לשוויון קשורה באורח בלעדי עם התורות הסוציאליסטיות. גם דיון זה באזרחיות בנות העלייה השנייה מנהיר באורח חד משמעי כי הכמיהה

127 גליקליך, אל האישה, עמ' 13.

128 ווטסון, חיים משלהם, עמ' 2.

129 ניצה ינאי ואריאלה פרידמן, 'זהות וג'נדר: מהות פסיכולוגית או שיח תרבותי?', פסיכולוגיה, כרך ה (1) (תשנ"ה), עמ' 7-15.

130 תמי רזי, נשים מטפלות בעניים: גבולות ומגבלות הספרה הפרטית, 2003, הרצאה שלא פורסמה.

131 פיינסוד-סוקניק, לזכרה, עמ' 10.

132 ברלוביץ, האישה בספרות, עמ' 107-124; הנ"ל, להמציא ארץ להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה, תל-אביב תשנ"ו, עמ' 47-79.

133 ברלוביץ, האישה בספרות; הנ"ל, להמציא ארץ, עמ' 78.

להערכה חדשה של האישה לא הייתה נחלתן הבלעדית של נשים מהמגזר הפועלי. זאת ועוד, בחינת העשייה הנשית ביישוב האזרחי בעלייה השנייה מצביעה על קשר מובהק בין השכלה, עבודה חוץ ביתית וכמיהה לשוויון זכויות.

בחברה הלאומית המתחדשת נקשרה במקרים רבים עבודה חוץ ביתית של נשים עם עשייה 'למען האומה'. במילים אחרות, מראשיתו, המאבק הלאומי במגזר האזרחי (ולא רק במגזר הפועלי) הוא במידה רבה גם מאבק למען נשים¹³⁴ וגם תהליך של עיצוב מגדרי חדש.¹³⁵ המחקר הבינלאומי המגדרי כבר עמד על כך כי המאבק למען האמנציפציה של נשים הוא המצע המאפשר את בניין המדינה המודרנית, וכן כי 'חינוך פורמלי ומקצועי של נשים נתפס כאמצעי רב חשיבות לחיזוק האומה'.¹³⁶ העשייה החוץ ביתית של האזרחיות בארץ ישראל מאששת קביעה זו. האזרחית החדשה מימשה את התפיסה כי מי שפועלת גם מחוץ לביתה עושה הן למען עצמה הן למען האומה. נשיות זוהתה לא רק עם הספירה הפרטית, ואילו לאומיות וציונות לא זוהו רק עם גבריות, שזוהתה עם הספירה הציבורית. דיון זה בעיצובה של הזהות המגדרית של האזרחית בעשור של העלייה השנייה מאשש גם את הקביעה כי הזהות הלאומית עוצבה גם לנוכח שאלות של מגדר.¹³⁷ נשים שלקחו חלק במפעל בניין הארץ עשו בה בעת גם למען עיצובה של התפיסה המגדרית החדשה של החברה היישובית. עיון נוסף נחוץ בהווייתן של אזרחיות מן העלייה השנייה, שיבחן את הווייתן המשפחתית וינהיר מזווית נוספת את מורכבות ההוויה הנשית בחברה היישובית, מורכבות שיש להמשיך לחקרה ולהבינה על מרב גווניה.

134 'עבור כל הנשים, המאבק לעצמאות היווה זרז אשר גרם להן לרכוש תודעה באשר לזכויותיהן', מובא אצל: ליאת קוזמא, נשים כותבות היסטוריה: פמיניזם ושינוי חברתי במרוקו, תל-אביב 2003, עמ' 59.

Sheila H. Katz, *Women and Gender in Early Jewish and Palestinian Nationalism*, Florida 2003, pp. 3-4

Ida Blom, 'Gender and Nation in International Comparison', in: Ida Blom, Karen Hagemann and Catherine Hall (eds.), *Gendered Nations Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford and New York 2000, pp. 3-26

Sheila Hannah Katz, 'Adam And Adama, Ird and Ard: En-gendering Political Conflict and Identity in Eretz Israel and Palestinian Nationalism', in: Deniz Kandioty (ed.), *Gendering the Middle East*, London 1996, pp. 85-105

